

**FRENCH TOWN NAMES IN OLD ROMANIAN WRITINGS:
TEODOR CORBEA, *DICTIONES LATINAE CUM VALACHICA INTERPRETATIONE***

Adrian Chircu, Hab. Dr., "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: Abstract: This paper focuses on the French town names found in Dictiones latinae cum valachica interpretatione, one of the oldest Romanian dictionaries written by Teodor Corbea, a scholar who lived in Ardeal at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century. The large number of French town names caught our attention and compelled us to carry out a linguistic analysis of how Teodor Corbea created the dictionary entries by translating town names from Latin into Romanian. Throughout the dictionary, we also noticed the author's desire to share his knowledge of European encyclopaedism with his readers. The inclusion of place name particularities in the dictionary helps us to better understand the endeavour of this Transylvanian writer as well as his broad cultural horizon and extensive linguistic knowledge.

Keywords: Teodor Corbea, dictionary, Romanian Language, encyclopaedism, diachrony, French Toponymy, Names of Cities, Middle Age

... am învățat toate meștersugurile dascălii, filosofiei, ritorichii, dialectichii, arithmitichii, gheometria și toată enchiclopedia... (Dosoței 2002: 171)

0. În paginile studiului nostru, ne propunem să continuăm demersul întreprins anul trecut (Chircu 2013), la o manifestare științifică similară¹, încercând să realizăm, de astă dată, un inventar al toponimelor² franceze și/sau galice, înregistrate în cuprinzătorul dicționar enciclopedic al lui Teodor Corbea și să relevăm acele particularități de ordin lingvistic care ilustrează starea limbii de la sfârșitul veacului al XVII-lea și, implicit, tendințele care apar odată cu eforturile evidente de normare a limbii române. Demersul nostru este unul diacronic, însă nu rare vor fi situațiile în care vom apela la fapte de limbă sincronice, care să permită o mai bună circumscriere a aspectelor lingvistice.

0.1. În general, lingviștii români interesați de onomastică s-au aplecat mai ales asupra numelor de locuri românești, neacordând o atenție particulară toponimelor străine strecurate în vechile texte, fie acestea cu caracter religios, istoric, administrativ ori popular.³ Astfel că o discuție pe marginea acestora este bine-venită, ceea ce va permite nu numai o evidențiere a cunoștințelor învățaților vremii, dar și o perspectivă asupra adaptării acestora la specificul limbii române, prin încercări ușor ezitante, datorate, în special, surselor de informare din epocă.

1. În excursul nostru toponimic precedent (Chircu 2013), remarcam, pe lângă importanța dicționarului redactat de către Teodor Corbea pentru istoria culturii românești⁴, și însemnătatea lucrării lexicografice pentru diferitele compartimente ale limbii. În acest prim studiu consacrat lexiconului enciclopedic, observam „vastelele [...] cunoștințe de limbă română, în special simțul desăvârșit al limbii, căci Teodor Corbea, în demersul său, întrebuițează, pe de o parte, cuvinte din toate părțile locuite de români, iar, pe de altă parte,

¹ Literature, discourse and multicultural dialogue, Târgu-Mureș, "Petru Maior" University, 5-6 decembrie 2013.

² Virgil Căndea et ali (2012: 898) remarcă faptul că, „pe lângă lexicul vorbirii curente, dicționarul lui Teodor Corbea redă o serie de toponimice vechi, cu corespondentul uzitat în vremea sa.”

³ Observații asupra toponimiei occidentale pot fi totuși găsite la Graur (1972) și, recent, la Nicolae și Suditu (2008: 232-276).

⁴ Virgil Căndea et ali (2012: 898) evidențiază faptul că atât dicționarul lui Teodor Corbea, cât și Lexicon Marsilianum „sunt lucrări care fac dovada noilor cerințe pe tărâmul culturii la pragul veacului al XVIII-lea.”

le creează, exploatănd posibilitățile oferite de sistem.” (Chircu 2013: 28). Astfel, se pot identifica o seamă de particularități lingvistice, unele arhaice, iar altele novatoare, pentru perioada în care a fost scris, care permit o înțelegere temeinică.

1.2. Dat fiind că majoritatea afinităților culturale au fost precizate în contribuția noastră anterioară, nu ne vom mai opri asupra cadrului socio-cultural care a determinat apariția dicționarului, ci doar vom menționa faptul că, în elaborarea sa, Teodor Corbea s-a ghidat după un dicționar mai vechi, datorat unui cleric maghiar, Albert Szenci Molnar, preluând, adesea, *tale quale* informația inserată, însă traducând-o în limbă românească și făcând-o accesibilă contemporanilor săi, fie ei erudiți sau oameni simpli.⁵ Este vorba despre *Dictionarium latinovngaricum*⁶, care, în epoca sa, a reprezentat o lucrare de referință pentru învățații din partea orientală a Europei, care începeau să folosească din ce în ce mai mult limba latină⁷ în varii domenii ale vieții.

1.3. Cel care parcurge atent dicționarul nu poate să nu sesizeze numărul însemnat de nume proprii (antroponime, hidronime, toponime, oronime etc.), reținute de autor, ceea ce sugerează, de altfel, trăsătura importantă a acestuia, și anume enciclopedismul pronunțat. Acesta din urmă a fost remarcat și de exegeții dicționarului (Crețu: 1905, Seche: 1966, Gherman 2000-2001, 2004a, 2004b, 2010), care au apreciat deschiderea lui Teodor Corbea spre cultura latină.

1.3.1. În acest sens, A. M. Gherman (2010: 48) ține să precizeze că multitudinea de informații inserate în paginile „dicționarului lui Corbea face din acest text una din cele mai importante lucrări ale umanismului românesc, ecou întârziat al celui european. Acest umanism, rezultat în urma contactului cărturarilor români cu cultura occidentală, este sub multe aspecte insolit în epocă, producând o primă mare modificare a sistemului cultural anterior, care reproducea în cea mai mare parte a sa, formele literaturii slavo-bizantine.”

1.3.2. Faptele anterior discutate, premergătoare acestui studiu, au permis „o înțelegere adecvată nu numai a toponimiei urbane nemțești din secolul al XVII-lea, ci și a valorilor culturale europene pe care învățații români încercau să le asimileze.” (Chircu 2013: 36).

2. Considerăm că analiza atentă a toponimelor frâncești (galice) va permite formularea unor concluzii asemănătoare, care să confirme că lucrarea investigată rămâne importantă nu numai pentru lumea germanică, ci și pentru cea romanică, al cărei punct de interes central rămâne, pentru o bună perioadă de timp, domeniul galic.

2.1. După cum se va observa, în filele lexiconului, toponimele galice nu sunt la fel de numeroase ca cele nemțești (Chircu 2013), deoarece înrâuririle culturale venite dinspre Franța nu erau semnificative.⁸ Atât cultura maghiară, cât și cultura română din Transilvania, se găseau sub sfera de influență a culturii germane, aflată, la rândul său, sub semnul celei

⁵ A. M. Gherman (2010: 66-67) observă că punerea în oglindă a „listelor de cuvinte latine ale dicționarului lui Szenci și lui Corbea ne arată, însă, că el [Corbea] a avut o atitudine creatoare, eliminarea unor articole, cât și prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalente în românește.”

⁶ Pentru unele concordanțe sau clarificări, am consultat ediția din 1604. Din prefața unui alt dicționar, publicat de Pápai (1767: *3), reiese că acesta a folosit și el dicționarul lui Albert Szenci Molnar, dar credem că și pe cel al lui Teodor Corbea. Afirmația noastră se susține prin titlul pe care acesta îl alege pentru prima parte a lexiconului care seamănă cu cel al tălmăcitorului brașovean, și anume *Dictiones et locutiones latinae cum ungarica earum interpretatione*.

⁷ Ioan-Aurel Pop (2014: 41) constată că „din secolul al XVI-lea începând, influența Occidentului latin și neolatin devine tot mai puternică (cu precădere în Transilvania) și, odată cu aceasta, se restrânge aria slavonismului cultural la români. Cronicarii secolului al XVII-lea scriu în limba română...”

⁸ Pentru mai multe detalii despre relațiile franco-române, a se consulta lucrarea lui N. Iorga (1917). Acesta susține că, în secolul al XVII-lea, „le premier prince roumain qui eut des relations politiques avec le roi dont le prestige répandu sur l'Europe entière avait atteint l'âme simple du vieux soldat Cantemir fut Georges Étienne” (Iorga 1917: 41) și că „[les] incidents personnels, concernant des exilés, des aventuriers et des ambitieux, furent remplacés par une politique française suivie envers les Principautés.”

latinești, care cunoștea o largă difuzare în mediile culturale europene⁹, în special în cele care Biserica Catolică exercita o influență majoră asupra instituțiilor, fie acestea de învățământ sau administrative.

2.2. Toponimele citadine galice, înregistrate în paginile dicționarului, pe care le vom inventaria vor permite atât o mai bună cunoaștere a centrelor urbane importante ale vieții sociale a Antichității și a Evului Mediu francez, cât o interpretare punctuală a faptelor de limbă românești adiacente.

Albert Dauzat (1939: 9-10) remarca faptul că „*la toponymie est en relations avec les migrations des peuples, les conquêtes, les colonisations, les changements de langue, comme aussi avec la mise en valeur du sol et les étapes successives de la civilisation. Enfin, par les vestiges qu'elle exhume des langues parlées autrefois sur un territoire donné, elle nous permet de plonger dans le passé, plus loin qu'à l'aide des matériaux fournis par la langue générale.*”

3. Din *Galiia*¹⁰, *Franția* sau *Țara Frîncească*¹¹, Teodor Corbea reține următoarele nume de orașe : **Aeria**¹²: nume de demult al Eghitusului, oraș al Franței, p.21 (probabil astăzi Bollène, în Vacluse; a se vedea și Valréas, vallis Aeriae ‘valea Aeriei’); **Agatha**: oraș al Narboniei, p.24 (probabil Brefcon, Blafcon, Blafco, depinzând, odinioară, politic și administrativ, de orașul insular Agde¹³); **Agathea**¹⁴: oraș al Foșisului¹⁵, p.24 (Agathe, Rhoë Agatha, azi Agde, în sudul Franței, între Sète și Béziers, azi Agde); **Agathopolis**¹⁶: oraș al

⁹ Europa: a treia sau a patra parte a ceștii lumi, în care este Țara Nemțască, Țara Ungurească și Țara Italiei, de la Nemțasca Mare pînă la marea-din-Mijlocul-Pământului și pînă la apa Tanaisului, p.189.

¹⁰ În textul nostru, Gallia: Țara Frîncească, p.257 și Francia: Țara Frîncească, p.210.

¹¹ Una dintre primele atestări ale acestui nume propriu compus (dacă nu cea dintâi) o întâlnim în Predica lui Franciscus Lovas (Roma, 11 decembrie 1608), scrisă în limba română cu alfabet latin și cu ortografie maghiară. Se observă și o influență italiană (de pildă, prepoziția da, la pasiv, dar nu numai): „Fu într-o vreme, doamne, Țara Frenzească așa bătută da oameni strîmbi și răi, cu cuvînt înfocat da venin, că era țara blestemată...” (Mareș 1994: 163). În textul original, cel cu ortografie maghiară, neinterpretat, avem „Fu entro ureme, Domne, Czara Frenzaske, asa betute da oameni sztrembi, si rei, Ku Kuent enfocat da unenin, Ke iera Czare blestemate...” (Isopescu 1927: 280).

¹² Din motive obiective, nu am reținut informațiile privitoare la gen ori număr, care însoțesc toponimele franțuzești.

¹³ Pentru detalii, a se vedea Jacques Martin, Jean-François de Brezillac, *Histoire des Gaules, et des conquêtes des Gaulois, depuis leur origine, jusqu'à la fondation de la Monarchie française*, tome II, Paris, Imprimerie Le Breton, 1754, p. 65-66, p. 139, p. 354.

¹⁴ Albert Dauzat (1926: 37) precizează că „Les Grecs qui établirent autrefois des colonies en Provence appelèrent Agde Agathê Tukhê (la bonne fortune) et placèrent la future Nice sous le patronage de la déesse de la victoire, Nikê (Nikaia).” Vezi infra nota următoare.

¹⁵ Phocaeans. În greacă, Φόκαια / Phōkaia, cetatea focidienilor/ foceanilor. Astăzi, localitatea, Foça, se află în Turcia, Izmir. Etnonimul apare și la Albert Szenci Molnar (Phocaeenses, gen.m. Phocaanac Lakosi; Phocenses.g.m.pl, Phocisbeliek), și la Teodor Corbea (Phocaeeses [sic !]: lăcuiitorii Foței, p.382, Phocaeenses: idem, p.382, Phocenses: foțiseani, p.382. Albert Dauzat (1939: 16) observă că „La Méditerranée vit arriver tour à tour les Phéniciens et les Grecs. Des premiers, on n'a guère relevé de traces linguistiques. Les colonies grecques elles-mêmes ont souvent adopté ou hellénisé – parfois en trompe-l'œil – un nom préexistant, comme pour Kitharistês (Ceyreste), Massalia (Marseille), Monoikos (Monaco); mais elles ont laissé quelques créations comme Agathê Tukhê, la «Bonne fortune» (Agde), Antipolis, la «ville en face» (de Nice) (Antibes), Nikaia, de Nikê, déesse de la victoire (Nice).” Pentru explicații complementare, a se consulta Bechet (2010: 197-198). De asemenea, a se vedea și Duroselle (2000: 66).

¹⁶ Pentru toponime actuale compuse cu polis ‘oraș’, vezi și Graur (1972: 74). În cartele și geografiile Evului Mediu european, erau înregistrate numeroase nume de orașe compuse cu acest element de compunere: Ubipolis: Köln, Helenopolis: Frankfurt, Macropolis: Würzburg, Aripolis: Inglostadt, Partenopolis: Magdeburg, Reginopolis, Hiastopolis, Imbriopolis, Rhaetopolis: Regensburg. La Teodor Corbea, apare elementul și la toponime germanice: Herbipolis: oraș în ținutul Nasoviei în Țara Nemțască, în care iaste școală vestită, care să priceaște cu academiile și pre care leșii învince [sic !], p.231. Vezi și infra Athenopolis. Pentru Gallia Narbonensis, putem aminti Gratianopolis: Grenoble (în Provincia viennensis), nementionat de Teodor Corbea, sau Antipolis: Antibes (în Provincia narbonensis secunda), de asemenea, neprecizat de Corbea.

Franței cu numele Montpelgart, p.24 (numele germanic al orașului a fost Mömpelgard, azi Montbéliard, situat în nord-vestul Franței, în dialectul franc-comtois denumirea este Monbyai); **Agedecum** : oraș al Franței, p.24 (Agenticum, Agentic, Egenticum, Agediaticum, Ageticum, Agetineum, Angenticum, Agenniacum, Agidvicum, Agredicum, Agredincum, azi Sens, departamentul Yonne); **Andromaturium**¹⁷: oraș al Franței, p.41 (de fapt Andomatunum, Lingonum Civitas, Urbs Lingonum, azi Langres, în Haute Marne); **Aquaengustae**¹⁸ : oraș la Franția, p.49 (Aqua Tarbellicae, Aqua Augustae, azi Dax, în Landes, sud-vestul Franței); **Aquaesextia**¹⁹: oraș la Franția, p.49 (Aqua Sextiae Salluviorum²⁰, azi Aix-en-Provence, în sudul Franței, nu departe de Marsilia); **Aradus**: oraș în Franția, p.50²¹; **Arausio**: nume al unui oraș bogat²², p.50 (Arausion, Arosione, Auregie, Aurenga, Orenge, azi Orange, Ouranjo, în provensală); **Arelate**: oraș al Franței, p.52 (Arelas, azi Arles, departamentul Bouches du Rhône. În provensală, Arle); **Armoricae Civitates**: oraș al Franței, p.55²³ (este vorba de mai multe cetăți armoricane, dintre care amintim Condate (Vivitas Riedonum), Fanum martis, Vorgium (Vorganium), azi Rennes, Famars, Carhaix, situate în nord-vestul Franței); **Athenopolis**: oraș al Massiliei²⁴ (Marsilia), p.61 (odinioară Héraclée, azi Saint Tropez, în provensală (grafie mistraliană) Sant Troupés); **Augustodunum**²⁵: oraș mare al Burgundiei, p.65 (*dunum*²⁶ ‘munte, cetate, fortăreață’ + Augustus ‘cetatea, fortăreața lui Augustus’, azi Autun); **Avenia**²⁷: oraș al Franței, p. 64 (Auoenion, Avennion Colonia, Avenio Cavarum, Civitas Avenione, oraș în sudul Franței, cetate a Foecenilor, pe malul Ronului, nu departe de Mediterana și de Marsilia, azi Avignon); **Bibra, et, -e**²⁸: oraș al Franței în Burgundiia, p.73 (probabil de la **bibro*, **bebro* ‘castor’ + *-akti*, astăzi situl vechii cetăți se află pe muntele Beuvray, pe teritoriul comunelor Saint-Léger-

¹⁷ Albert Szenci Molnar glosează toponimul Andromattunum. Francianac Vărosa, ceea ce înseamnă că Teodor Corbea l-a preluat eronat din sursa/sursele sale.

¹⁸ Probabil avem de-a face cu o greșeală de notare atât la Molnar (Aqua augúitae, Franciaí varos), cât și la Teodor Corbea (Aquaengustae).

¹⁹ La Albert Szenci Molnar, apare forma Aqua Sextiae, Franciaí varos.

²⁰ Auguste Longnon (1923: 138) precizează că „le plus ancien nom de lieu renfermant un nom de personnage historique qui ait apparú en Gaule est Aqua Sextiae, dû au consul C. Sextius Calvinus, qui acheva, en 124 avant notre ère, la soumission des Salluvii, peuple ligúre établi à l’est du Rhône, vers les bouches de ce fleuve: ce consul détruisit leur métropole et fonda, dans le voisinage, un castellum, qui, en raison des eaux thermales qui s’y trouvaient, fut appelé Aqua Sextiae; la première partie de cette appellation a seule subsisté, et se retrouve dans le nom moderne Aix (Bouches-du-Rhône).”

²¹ În acest caz, Teodor Corbea se înșală, căci orașul nu este situat în Franța, ci în zona feniciană, după cum ne-o dovedește și glosarea lui Albert Szenci Molnar (Aradus, g.f.pen.cor, Varos haz harom varoso Phaeniciaba). De fapt, este vorba despre orașul Arouad, Arwad (în feniciană), Arados (în greacă), astăzi în Siria.

²² Nemenționarea apartenenței orașului nu e singulară în paginile dicționarului. De pildă, e glosat și Segusium: nume de oraș, p.461. Este vorba despre orașul italian Susa, situat în Piemont, a cărui denumire apare în vechile carte și cu denumirea Segusio.

²³ Vezi, în dicționar, Aremorica: ținut al Franței, p.52.

²⁴ În ceea ce privește acest toponim, Albert Dauzat (1939:25) avansează ideea unei atracții paronimice: „c’est ainsi que Massilia est devenue Marcellia (d’après Marcellus) en latin vulgaire.”

²⁵ Albert Dauzat (1926: 36) susține că „les Romains, qui ont multiplié en Gaule les noms des fondateurs de l’Empire, César et Auguste, n’ont pas créé, au sens littéral du mot, beaucoup d’agglomérations nouvelles: ils ont surtout agrandi de petites bourgades, et les nouvelles villes plongent presque toujours leurs racines dans le passé gaulois. Parfois il s’agit de chefs-lieux déplacés, comme c’est le cas pour Augustodunum (Autun), Caesaromagus (Beauvais), Augustonemetum (Clermont-Ferrand), remplaçant Bibracte, Bratuspantium et Gergovia, et probablement Augustoritum (Limoges).”

²⁶ Pentru detalii etimologice afixale, a se vedea Dauzat (1926, 1939) și Longnon (1923: 27-31). Alte nume de orașe cu acest afix, în Franța: Noviodunum: Neung-sur-Beuvron, Virodunum: Verdun, Caesarodunum: Tours, sau în Elveția: Noviodunum: Nyon. În estul Europei, Noviodunum: Isaccea, România, Singidunum: Belgrad, Serbia.

²⁷ De fapt, la Albert Szenci Molnar, Avenio, g.f.Franciai varos.

²⁸ Atât Albert Szenci Molnar, cât și Teodor Corbea, preluând informația, greșesc. Este vorba despre Bibracte. Adeseori, localitatea a fost confundată de istorici cu Augustodunum, azi Autun, care se găsește la mică distanță.

sous-Beuvray, Glux-en-Glenne și Larochemillay); **Fossa**²⁹ **Marianae**: oraș în Țara Frîncească, p.210 (în Antichitate, Fosses Mariannes, Fosse Marianne, Fosse Mariane; este vorba de un canal artificial creat de către împăratul Marius, pentru a ocoli Delta Ronului, azi numele localității Fos-sur-Mer³⁰, Fòs de Mar, în provensală, trimite, fără îndoială, la acel canal); **Genebum**³¹: oraș frîncesc, p.217 (Cenabum, Genabum, Aurelianum, Giomus (sec. VI-VII), azi Orléans; prima denumire a fost atribuită ulterior orașului Gien, situat la o distanță relativ apropiată); **Geneva**³²: oraș frîncesc al allbrozeanilor³³ în marginea aleșteului Lemanus³⁴, p. 218 (Genua³⁵, situată în Gallia Cisalpină sau Gallia Citerior, Gallia Transpadana, Provincia ariminum, Gallia Togata, azi Geneva); **Juliobona**³⁶: oraș în Franția, p. 274 (*bona*³⁷ ‘fundatie, oraș, zid, cetate’ + *Julius* (Julius Caesar), azi Lillebonne, aproape de Le Havre); **Juliomagum**³⁸: oraș frîncesc, p.274 (*magus/ magos*³⁹ ‘câmp, piață’ Juliomagus⁴⁰ Andium, Andegavorum, Andigarum, Andegavia, Andegavum, azi Angers); **Laussana**: oraș frîncesc lângă aleșteul Tomanusului⁴¹, p.282 (Lousanna, Lausonium, azi Lausanne, în Elveția); **Lugdunum**: doao orașe vestite, unul în Țara Frîncească, altul în Belgium, p.292 (Colonia Copia Felix Munatia Lugdunum (Lugdunensis), azi Lyon; respectiv Lugdunum Batavorum, azi Katwijk); **Lutetia**⁴²: oraș mare al Țărei Frîncești, p.293 (Lutetia Parisiorum, Civitas Parisiorum⁴³, Urbs Parisiorum, Lutecia, în vechea franceză, Lutèce, astăzi Paris); **Massilia**⁴⁴: un oraș vechi în Franția, p.302 (Massalia Graecorum, Lacydon, azi Marsilia);

²⁹ Teodor Corbea nu preia întocmai informația de la Albert Szenci Molnar, căci, în dicționarul acestuia, avem Fossae Mariánae, gen.f., Varos Franciaba.

³⁰ Auguste Longnon (1923: 139) precizează că „l'appellation Fossae Marianae fut appliqué par la suite, non seulement au canal de Marius, mais aussi au port qui en gardait l'entrée, et que représente la bourgade actuelle de Fos (Bouches-du-Rhône). Dans cet exemple comme dans celui d'Aix, le déterminatif n'a pas laissé de traces.”

³¹ Se pare că Teodor Corbea nu l-a transcris / nu l-a preluat bine. La Albert Szenci Molnar, este Genábum, g.n. Franciai varos, Aurelia. Cărturarul român lasă deoparte precizarea lexicografului maghiar, și anume Aurelia.

³² La Albert Szenci Molnar, informația e mai amplă Genève, g.f. Franciai Allabrox nepec Varosa, az Lemanus To, vegin mellyet ez tobol, ky folyo Rhodanus viz, Ketfele βakaft. La Corbea, toponimul Geneva apare și românizat. De pildă, Rhodamus: gîrlă frîncească care prin aleșteul Lemanus curgînd pre Ghenava o au rumpit în doao părți, p.440.

³³ În dicționar, Allobroges: seminiții de la Sabaudiia lângă aleșteul Lemanus, p. 31.

³⁴ Numele lacului este înregistrat și separat: Lemanus: aleșteu mare de la Ghineva între Franția și Helveția, p.283.

³⁵ Etimonul e identic cu cel al orașului italian Genoa. Vezi și la Corbea, p. 218, Genua: oraș italianesc în Liguria.

³⁶ Auguste Longnon (1923: 139) menționează faptul că „le gentilice Julius figure dans les noms de lieu demigaulois Juliobona et Juliomagus. Appliqué au chef-lieu des Andecavi, le second de ces noms a été supplanté, au IIIe siècle, par celui de cette nation, d'où Angers. Juliobona, chef-lieu des Calètes, est aujourd'hui Lillebonne (Seine Inférieure): ce nom est l'effet d'une interprétation qui remonte au XIIe siècle: et que favorisa peut-être une altération analogue à celle qu'atteste le nom italien du mois de juillet, luglio.” Vezi mai jos și Juliomagum.

³⁷ A se vedea și alte toponime europene Ratisbona ‘Regensburg’, Vindobona (Juliobona) ‘Viena’.

³⁸ La Albert Szenci Molnar, Iuliomagum, generis neutr. Franciai varos.

³⁹ Pentru detalii, a se consulta Longnon (1923: 42-46)

⁴⁰ Vezi și toponimele Caesaromagus: Beauvais, Biliomagus: Billom, *Bredomagus: Brezons.

⁴¹ Teodor Corbea face iarăși confuzii în redarea explicațiilor în limba maghiară a lui Albert Szenci Molnar: Laussana, g.f. Franciai varos, az Lemanus To mellet.

⁴² În greacă, Λουκοτοκία / Loukotokía (Strabon), Λευκοτεκία / Leukotekía (Ptolemeu). Vezi alte detalii la Bechet (2010: 158).

⁴³ A se vedea, la Teodor Corbea, Parisii: năroade frîncești, cărora oraș mare le iaste Luteria Parisiorum, p.359; Recte: Lutetia. La Albert Szenci Molnar, Lutetia, g.f. Paris, Francianac fō varosa.

⁴⁴ În greacă, Μασσαλία. Pentru detalii privitoare la legenda acestui oraș, vezi Bechet (2010: 173). Duroselle (2000: 67) consideră că „d'abord, c'est Massalia qui fonde la plupart des colonies côtières des actuelles Côte d'Azur et Provence, et cela bien que sa population n'ait sans aucun doute jamais dépassé 20 000 habitants.” Longnon (1923: 7) ține să precizeze că „pour les Grecs, par exemple, leur plus importante colonie de Gaule fut Marseille, fondée par les Phocéens, vers l'an 600 avant notre ère; or le nom ancien de cette ville, Μασσαλία en

Moenagus⁴⁵: oraș frâncesc, p.313 (Monoecus, Monoeque, Portus Herculis Monaeci, Herculis Portus, Monoeci Portus, μοναχός ‘celibatar, singur, unic’, derivat de la μόνος, azi Monaco); **Narbo**: oraș frâncesc de pre [care] să chieamă Galiia Narbonensis⁴⁶, p.321 (Narbo Martius sau Marcius, astăzi Narbonne, în occitană Narbona); **Nemausus**⁴⁷: oraș frâncesc, p.325 (Colonia Nemausus, Volcarum⁴⁸ Arecomocorum Nemausus, Colonia Augusta Nemausus, astăzi Nantes); **Neodonum**⁴⁹: oraș frâncesc, p.326 (Noviodunum, în Gallia Celtica⁵⁰, azi Nyon, în Elveția); **Nicea**⁵¹ **sive potius Nicaea**, alt oraș în Franția, p.327 (Nikaia ‘cea care a dus la victorie’, azi Nisa); **Saliocanus**: un vad de corabie în Franția, iarăș numele unui oraș, p.448 (un port în nord-vestul Franței, Port Saliocanus, Staliocane, nu departe de Mons Relaxus, azi Morlaix); **Samarobriga**⁵² : nume de oraș frâncesc, p.449 (-briva⁵³ ‘pod, trecere, fortăreață’ + *Samara*, râul Somme; Samarobriga ‘pod peste Samara’, azi Amiens, care are la bază numele populațiilor din această zonă, ambienii, în latină Ambianos, Ambianis); **Sestiae**, sive: **Aquae Sextiae**: oraș în Franția unde multe ape hierbinți sînt, p. 467 (este vorba despre Aix-en-Provence, cunoscut pentru apele sale termale, vezi *supra* **Aquaesextia**); **Tolosa**⁵⁴: oraș frâncesc, p. 518 (azi Toulouse, în occitană Tolosa).

4. Dacă pentru istorici, toponimele inventariate de noi *supra* au o relevanță în special în ceea ce privește unele realități de mult apuse, pentru lingviștii români, în afara etimologiei, oarecum externă, acestea permit, datorită explicațiilor și echivalărilor de dicționar, identificarea unor particularități specifice timpului lui Corbea, în speță fapte de limbă dialectale muntenești, dar nu numai, căci limba învățatului brașovean, în ciuda unui aspect ușor pestriț, ne apare plăcută la lectură și permite o interpretare obiectivă. Dorind să explice cât mai bine intrările de dicționar, Teodor Corbea variaza definițiile, reușind, astfel, să dea mai multă expresie acestora.

4.1. Demersul său nu e unic, căci este înfîlnit, de pildă, și la Albert Szenci Molnar, care apelează adesea la structuri sintactice, echivalente din punct de vedere semantic, pentru a reda cât mai bine informația. Astfel, la eruditul maghiar, întâlnim sintagme precum: *Francianac varosa* (**Agathopolis**, g.f. Francianac Mompelgart nevő varosa ‘orașul Franței cu denumirea/ numele de Mompelgart’), *Franciai varos* ‘oraș francez’ (**Aquae augūitae**, Franciai varos; **Genábum**, g.n. Franciai varos, Aurelia), *Varos Franciaba* ‘oraș în Franța’ (**Fossae Mariánae**, gen.f., Varos Franciaba), iar, la Teodor Corbea, avem, de exemplu : *oraș al Franței, al Țării Frîncești* (**Agathopolis**: oraș al Franței cu numele Montpelgart, p.24); *oraș la Franția* (**Aquaengustae**: oraș la Franția, p.49); *oraș în Țara Frîncească* (**Fossa Marianae**: oraș în Țara Frîncească, p.210); *oraș frîncesc* (**Genebum**: oraș frîncesc, p.217).

4.2. Probabil că Teodor Corbea se detașează de dicționarul lui Molnar, profitând de disponibilitățile combinatorii ale limbii române, mult mai analitică decât limba maghiară, care este o limbă aglutinantă. Acest aspect se poate observa în situațiile în care Teodor Corbea

grec, Massilia en latin, n’est peut-être pas d’origine grecque: il est possible que ce soit simplement un nom indigène, par exemple ligure, puisque Marseille fut fondée dans une contrée où dominaient alors les Ligures.”

⁴⁵ Albert Szenci Molnar îl notează Moemágus, genris.f Franciai varos. În dicționarul lui Teodor Corbea, apare și ca Monoechus: loc de stătutul corăbiilor în Liguria, p.315.

⁴⁶ Gallia Transalpina ori Gallia Ulterior.

⁴⁷ Pentru explicații mitologice privitoare la numele orașului (în greacă, Νέμαυσος), vezi Bechet (2010: 183).

⁴⁸ Volcae: năroade frîncești, p.548.

⁴⁹ La Molnar, Neodunum, g.n. Franciai varos.

⁵⁰ La Teodor Corbea, Celtica: a trecea parte a Franței, între apa Secvana și Garumna, p.94 (Garumna: gîrlă a Țării Frîncești, p.216).

⁵¹ În greacă Νικαία. Vezi și precizările Floricăi Bechet (2010: 184-185).

⁵² La Albert Szenci Molnar este glosat astfel: Samorobriga, g.f. Franciai varos neve.

⁵³ Vezi și Dauzat (1926: 101-102) sau Longnon (1923: 40-42).

⁵⁴ Albert Dauzat (1926: 90) susține că „à l’aide d’arguments historiques, on peut admettre que Telo (Toulon), Cabellio (Cavaillon), Tolosa (Toulouse), Lactora (Lectoure), Lapurdum (Bayonne), fondés avant l’arrivée des Gaulois ou des Ibères, sont des noms italo-celtiques ou ligures.”

alternează acuzativul locativ prepozițional cu genitivul, dar și cele în care întrebuintează prepoziții diferite, pentru a nuanța definirea termenilor (**Aquaesextia**: oraș la Franția, p.49; **Sestiae**, sive: **Aquae Sextiae**: oraș în Franția..., p.467; **Avenia**: oraș al Franției, p. 64). Din punct de vedere statistic, sintagmele cu genitivul sunt, de departe, cel mai des folosite (13, la număr), urmate îndeaproape de *oraș frîncesc* (10) și de sintagma cu acuzativul prepozițional, *oraș + în, la* (9).

4.3. De asemenea, se observă că, dintre situațiile în care apare precizat numele țării, Teodor Corbea preferă *Franția*⁵⁵ (17 ocurențe) compusului *Țara Frîncească*⁵⁶ (3), care era folosit după alte modele din epocă *Țara Ungurească, Țara Nemțescă, Țara Horvățească, Țara Italienească, Țara Grecească, Țara Totească* (Dalmatia), *Țara Scoțască, Țara Sîrbască, Țara Goțească, Țara Persienească* etc., ceea ce sugerează apropierea de termenul vehiculat în cultura occidentală (*Francia*), preluat din literatura de expresie latină. Fără a se raporta la un anumit toponim, Teodor Corbea folosește și sintagma *Țara Franțuzască* (**Adunicate, -orum**: seminiții de la Țara Franțuzască, p.18), ceea ce face ca primele atestări ale termenului *franțuz* să fie mult mai vechi decât cele înregistrate în paginile DLR (2010: 166). Având în vedere mediul cultural săsesc⁵⁷ în care a trăit Teodor Corbea, și anume Țara Bârsei, termenul poate fi explicat și printr-un etimon german, nu numai printr-unul rusec.⁵⁸

4.4. Teodor Corbea nu operează prea multe modificări în explicațiile lui Albert Szenci Molnar, păstrând apartenența la anumite regiuni franceze (Narbonia, Massilia, Burgundia, Foțis)⁵⁹, consacrate prin tradiția istorică, fapt care conferă mai multă precizie dicționarului și relevă cunoștințele din epocă despre lumea occidentală.

5. Analiza termenilor inventariați permite, pe lângă reperele istorice și/ sau culturale, și decelarea unor particularități de ordin lingvistic, ce ilustrează anumite tendințe în cristalizarea normei epocii.

5.1. Amintim, de pildă, unele caracteristici flexionare, precum forma de acuzativ a substantivului propriu Franța (Franția)⁶⁰, care conține, la Corbea, hiatul [i] [a]: **Juliobona**: oraș în *Franția*, p. 274; **Massilia**: un oraș vechi în *Franția*, p.302, dar și apariția diftongului [ja], firească în epocă la unele verbe (**Narbo**: oraș frîncesc de pre [care] să *chiiamă* Galiia Narbonensis, p.32). La genitiv, în cazul numelor proprii, desinența *-iei* nu se redusese la *-ei* (*Franției, Narboniei, Massiliei*)⁶¹, iar, în privința desinenței *-ei* (*-ii*), încă se oscila (*Țărei Frîncești*).

5.2. În definirea toponimelor, Teodor Corbea strecoară și unele fapte de limbă regională (fonetice și/sau lexicale), care ilustrează graiul autorului (*hierbinți, doao, aleșteu, pre, vad, iarăș*): **Sestiae**, sive: **Aquae Sextiae**: oraș în Franția unde multe ape hierbinți sînt, p. 467; **Lugdunum**: doao orașe vestite, unul în Țara Frîncească, altul în Belgium, p.292; **Lausanna**: oraș frîncesc lângă aleșteul Tomanusului, p.282; **Narbo**: oraș frîncesc de pre [care] să *chiiamă* Galiia Narbonensis, p.321; **Saliocanus**: un vad de corabie în Franția, iarăș numele unui oraș, p.448.

5.3. Eforturile de adaptare a numelor proprii la firea limbii române sunt vădite, ceea ce sugerează un simț al limbii desăvârșit (**Agathea**: oraș al *Foțisului*, p.24; **Rhodamus**: gîrlă frîncească care prin aleșteul Lemanus curgînd pre *Ghenava* o au rumpt în doao părți, p.440; **Lemanus**: aleșteu mare de la *Ghineva* între Franția și Helveția, p.283).

⁵⁵ Întrebuintat la G sau Ac.

⁵⁶ Vezi și supra, nota 11.

⁵⁷ A se vedea, în acest sens, capitolul Cultura sașilor transilvăneni, din Virgil Cândea et ali (2012: 952-961).

⁵⁸ Probabil sub influență rusească, anterior, apar, la Miron Costin (1958), substantivul franțuz, respectiv adjectivul franțozesc. De pildă, „franțozii, galii tot un neam sîntu” p.268; „...să fie omul îmbrăcat în haine franțozești...” p. 270. Pentru etnonimia dacoromână, în special în diatopie, vezi Gogy-Khabirpour (2006).

⁵⁹ A se vedea supra inventarul toponimic realizat.

⁶⁰ Vezi și Galiia: Narbo: oraș frîncesc de pre [care] să *chiiamă* Galiia Narbonensis, p.321

⁶¹ Într-o singură situație, apare un î epentetic desinențial (Andegavia: ținut al Franției, p.41).

5.4. În ceea ce privește constituirea sintagmelor care conțin substantivul *oraș*, determinat de un alt adjectiv decât *frîncesc*, acestea sunt relativ numeroase, iar adjectivele au rolul de a aduce informații suplimentare, de a preciza și de a dezambiguiza. Astfel, putem identifica două tipuri de adjective, calificative și determinative: *mare* (**Augustodunum**: oraș mare al Burgundiei, p.65; **Lutetia**: oraș mare al Țării Frîncești, p.293), *vestit* (**Lugdunum**: doao orașe vestite, unul în Țara Frîncească, altul în Belgium, p.292), *vechi* (**Massilia**: un oraș vechi în Franția, p.302), *bogat* (**Arausio**: nume al unui oraș bogat, p.50); *alt* (**Nicea sive potius Nicaea**, alt oraș în Franția, p.327).

5.5. Tot rol de precizare au și determinanții nominali sau propoziționali care însoțesc sintagma *oraș* + nume propriu (în G/Ac)/ *frîncesc* (adj.): **Agathopolis**: oraș al Franției cu numele Montpelgart, p.24⁶²; **Bibra, et, -e**: oraș al Franției în Burgundia, p.73; **Lausanna**: oraș frîncesc lângă aleșteul Tomanusului, p.282; **Narbo**: oraș frîncesc de pre [care] să chiiamă Galiia Narbonensis, p.321; **Sestiae**, sive: **Aquae Sextiae** : oraș în Franția unde multe ape hierbinți sînt, p. 467. Doar de trei ori, *oraș* apare ca determinant al substantivului *nume*: **Arausio**: nume al unui oraș bogat, p.50; **Samarobriga**⁶³ : nume de oraș frîncesc, p.449; **Saliocanus**: un vad de corabie în Franția, iarăș numele unui oraș, p.448.

6. Chiar dacă explicațiile privitoare la toponimia galică, oferite de către Teodor Corbea, în paginile dicționarului, sunt reduse ca întindere în comparație cu cele referitoare la toponimia germanică (Chircu 2013: 27-38), am putut să ne edificăm asupra enciclopedismului său ori asupra cunoștințelor sale lingvistice.

6.1. De asemenea, am putut remarca efortul susținut al acestuia de a oferi informații complementare în care am putut identifica anumite tendințe de ordin lingvistic (în special în ceea ce privește flexiunea nominală). Scurtele definiții de dicționar destinate numelor de orașe franceze au facilitat o analiză obiectivă, prin care am ilustrat starea limbii române de la sfârșitul veacului al XVII-lea, care începea să se modernizeze, sub influența limbii latine, ce-și făcea simțită prezența, din ce în ce mai mult, în Țările Române, în special în scrierile cărturarilor vremii.⁶⁴

6.2. Analiza noastră a permis, fără îndoială, o mai bună punere în valoare a faptelor de limbă inserate în cel mai amplu și cel mai mai complex dicționar apărut la finele Evului Mediu, contribuind, prin largul său inventar de termeni, la integrarea umanismului românesc întârziat, în peisajul cultural european.⁶⁵

⁶² Într-un singur context, am întâlnit un dezacord, la genitiv, datorat confuziei unui substantiv feminin cu unul masculin (Amulatri: seminții ai Franției, p.35).

⁶³ La Albert Szenci Molnar este glosat astfel: Samorobriga, g.f, Franciai varos neve.

⁶⁴ Pentru mai multe detalii, vezi și Virgil Cândea et ali (2012: 873-963). De pildă, am reținut următoarele observații în legătură cu această deschidere spre cultura occidentală: „Apare evident faptul că instrucția elitelor din cele două state românești [s.n. Moldova și Țara Românească] s-a aflat la confluența benefică a marilor experiențe din sfera învățământului și culturii Occidentului latin cu cele ale Răsăritului ortodox, dominat de cultura grecească și spiritul ei universal.” (Virgil Cândea et ali 2012: 877); „În secolul următor [s.n. al XVII-lea], odată cu progresele culturii și intensificarea activității traducătorilor, [s.n. în Transilvania], apar dicționare bilingve, ba chiar trilingve, în care una dintre limbi era româna, iar cealaltă latina sau o limbă modernă: germana, italiana sau maghiara” (Virgil Cândea et ali 2012: 929).

⁶⁵ Duroselle (2000: 312) constată că „cette extraordinaire curiosité des lettrés humanistes et des étudiants ainsî que leur ardeur au travail se manifestèrent dans tous les domaines.”

Bibliografie*a) studii și articole:*

Bechet, Florica (coord.) (2010), *Toponimia mitică europeană*, București, Editura Universității din București.

Cândea, Virgil et ali (2012), *Istoria Românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european, 1601-1711/1716*), ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică.

Chircu, Adrian (2013), *Toponymia urbana medievalia europea. Observation on the translation of European town names in Teodor Corbea's Dictionary, Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în Iulian Boldea (coord.), *Studies on literature, discourse and multicultural dialogue. Section Language and discourse*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, p. 27-38.

Costin, Miron (1958), *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Crețu, Gr. (1905), *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, București, Tipografia „Voința Națională”.

Dauzat, Albert (1939), *La toponymie française*, avec 8 cartes, Paris, Éditions Payot.

Dauzat, Albert (1926), *Les noms de Lieux*, Paris, Librairie, Delagrave.

Dosoftei (2002), *Viața și petrecerea svinților (Iași, 1682-1686)*, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj-Napoca, Editura Echinoc.

Duroselle, Jean-Baptiste (2000), *L'Europe. Histoire de ses peuples*, Paris, Éditions Hachette.

Frâncu, Constantin (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.

Gherman, A. M. (2010), *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Gherman, Alin Mihai (2004a), *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică.

Gherman, Alin-Mihai (2004b), *Literatură română din Transilvania între preluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Gherman, Mihai (2000-2001), *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, p.161-164.

Gheție, Ion (coord.) (1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, București, Editura Academiei Române. (ILRV)

Gogy-Khabirpour, Jass (2006), *Etnonimia în limba și cultura română*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”.

Graesse, Johann Georg Theodor (1909), *Orbis Latinus*, Berlin, Richard Carl Schmidt & Co, <http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/orblatc.html>

Graur, Al. (1972), *Nume de locuri*, București, Editura Științifică.

Iorga, N. (1917), *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Jassy, Imprimerie „Progresul”.

Isopescu, Claudiu (1927), *O predică românească ținută la Roma la 1608*, în *Codrul Cosminului*, anii I-II (1925-1926), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, p.277-284.

Jaccard, Henri (1906), *Essai de toponymie. Origine des noms de lieux habités et des lieux dits de la Suisse romande*, Lausanne, Georges Bridel & Cie Éditeurs.

Kruta, Venceslas (1993), *Les Celtes*, sixième édition corrigée, Paris, Presses Universitaires de France.

Longnon, Auguste (1923), *Les noms de lieu de la France. Leur origine, leur signification, leurs transformations*, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion & Édouard Champion.

Mareș, Alexandru (coord.) (1994), *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521-1639), București, Editura Academiei Române.

Martin, Jacques, De Brezillac, Jean-François (1754), *Histoire des Gaules et des conquêtes des Gaulois, depuis leur origine, jusqu'à la fondation de la Monarchie française*, tome II, Paris, Imprimerie Le Breton.

Nicolae, Ion, Suditu, Bogdan (2008), *Toponimie românească și internațională*, București, Editura Meronia.

Pop, Ioan-Aurel, 2014, *Locul românilor în Europa- la confluența Occidentului latin cu Orientul bizantin*, in *Rostiri Academice Românești*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.

Radosav, Doru (2007), *Cultura românească din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop et ali (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, p.311-328.

Rigobert, Bonne (1783), *Recueil de cartes sur la géographie ancienne*, Paris, Éditions Lattre.

Rostaing, Charles (1965), *Les noms de lieux*, Paris, Presses Universitaires de France.

Seche, Mircea (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (*de la origini pînă la 1880*), București, Editura Științifică.

Thevenot, Émile (1972), *Les Gallo-Romains*, quatrième édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France.

b) *dicționare*:

Corbea, Teodor (2001), *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ed. Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium. [DLVI]

Dasypodius, Petrus (1653), *Dictionarvm latino-germanicum et germanico-latinum*, editia nova, Francofurti, Typis Matthaei Kempferi. [DLG]

*** (2008), *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, ed. Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române. [DVL]

*** *Dicționarul limbii române*, tom. VI (F-I/Î), București, Editura Academiei Române, 2010. [DLR]

Gaffiot, Félix (1967), *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette. [DILR]

Guțu, G. (1983), *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică. [DL-R]

Lemprière, John (1820), *A Classical Dictionary; Containing a Copious Account of All the Proper Names mentioned in Ancient Authors*, the Eleventh Edition, Corrected, London, T. Cadell and W. Davies. [LCD]

*** (1930), *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*, ed. Carlo Tagliavini, București, Cultura Națională. [LM]

Pápai, Francisco Párisz (1767), *Dictionarium latino-hungaricum et hungarico-latinum*, Cibinii, Samuelis Sárdi Typographi. [DLH]

Szenci Molnar, Albert (1604), *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvam editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo praeter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990), <https://www.google.ro/#q=albert+molnar+dictionarium+latinoungaricum+on+line&tbm=bks> [DLU]